

Крук А. А.,

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ГАРДІВСЬКИЙ КОНЦЕПТ ДОЛІ У ПРОЕКЦІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

У статті простежуються типологічні збіги та розбіжності реалізації мотиву долі в прозі Т. Гарді, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та І. Франка через призму філософії. Простежування концепту долі на площину художнього тексту сприяє розкриттю його світоглядного змісту.

Ключові слова: *концепт долі, фатум, трагедія, типологічні збіги.*

В статтє прослеживаются типологические совпадения и расхождения реализации мотива судьбы в произведениях Т. Гарди, И. Нечуя-Левицкого, Панаса Мирного и И. Франка сквозь призму философии. Прослеживание концепта судьбы в художественном тексте способствует раскрытию его мировоззренческого содержания.

Ключевые слова: *концепт судьбы, фатум, трагедия, типологические совпадения.*

This article envisages the typological coincidences and differences of fate's realization in the works of T. Hardy, I. Nechuj-Levytsky, Panas Myrny and I. Franko through the prism of philosophy. The investigation of fate's concept in the creative works shows the disclosure of its ideal content.

Key words: *concept of destiny, fate, tragedy, typological coincidences.*

На сучасному етапі розвитку компаративістики все частіше досліджуються проблеми екзистенції концепту долі в літературі. Як у людській свідомості, так і в класичній міфології, релігії, філософії, концепт долі постає у своїй надприродній та незбагненній вірогідності подій і людських вчинків. Ідеологія долі відображає домінування неусвідомлених сил над людиною, що стає результатом фатальної кондиційності її життя та діяльності.

Загалом, доля як всезагальний екзистенціал людського буття, виражає фундаментальні умови й можливості людини та її духовного світу. Виникаючи при зіткненні зовнішнього та внутрішнього світів людини, доля постає тим вектором, який визначає вірогідні події життя, однак може змінюватись творчими зусиллями людини [12, с. 193]. Проблема долі є проблемою онтологічною, оскільки вона “розгортається в широкому екзистенційному полі як цілої нації, так і окремої особистості” [8, с. 201], охоплюючи як індивідуальне буття (доля героя, людини), так і колективне (доля народу, країни). Пізнавальний зміст долі аналізується в різних світоглядних контекстах, що сприяє визначенню різних дефіні-

цій цього концепту в етнокультурах, тому концепт долі виступає також і філософською категорією.

Концепт долі у його стосунку до творів українських та англійського письменників вже був предметом зацікавлень таких науковців як А. Гурдюз [1], А. Кеттл [2], В. Кононенко [3], Д. Наливайко [5], Л. Смикалова [7], Л. Гарнашинська [8], М. Урнов [9] та ін. Опираючись на їхні розвідки, ставимо за мету спроектувати на українську літературу кінця XIX – початку XX ст. особливості гардівського концепту долі.

Т. Гарді бачив, що умови існування сучасної йому людини несприятливі для її повноцінного життя. Як художник, він прекрасно умів відтворити картину тогочасної дійсності, але як мислитель йому бракувало розуміння соціальних закономірностей. Тому він шукав пояснення трагізму життя не в суспільних суперечностях, а в таємничих силах, що нібито стоять над світом і керують людськими долями. Всупереч релігійному твердженню про доброту божественних сил, Т. Гарді розвивав думку про те, що таємниче божество, яке вершить долі людей, є ворожим, і тому є причиною всіх їхніх нещасть. Зіткнення характерів із середовищем виявляється для людей згубним. Уся образна система романів Т. Гарді підпорядкована думці про безсилля людини перед обставинами і долею. Сам письменник відзначав спорідненість своєї концепції життя із поняттям про долю в грецькій античній трагедії. Доля, яка переслідує героїв Гарді, наздоганяє їх як правило у найщасливіший момент життя і повністю змінює їхнє становище, посилаючи одне нещастя за іншим. Обставини складаються з різного роду випадковостей, які виявляються фатальними для людини.

Т. Гарді демонструє цілий ланцюг життєвих випробувань, які спричинені або природою речей, або надприродною енергією. Концепт долі у творах Т. Гарді постає у вигляді різноманітних сил, що керують долями героїв. Письменник зображує долю за допомогою різних форм та прийомів, адже доля у нього постає збігом обставин, свободою вибору, а також проявами природи. Концепт долі Т. Гарді пов’язаний із глобальними питаннями буття та місця людини в світі. Також варто звернути увагу на “уессекську” локалізацію романів Т. Гарді як на декорацію, за допомогою якої автор зображує й досліджує основні, універсальні питання людського буття.

Т. Гарді згадує в “Мері Кестербріджа” слова Новаліса, що “характер – це доля”, і послідовно проводить цю думку через усю оповідь. Він жодного разу не згадує про якісь потойбічні сили, що сліпо керують життям героя, при тому визнає, що характер багато в чому визначає долю людини. Його герої діють і борються, хоча ми часто і чуємо від них проїняті гіркою словом про попереднє вирішення долі. У романах Т. Гарді космізоване буття Уессекса не передбачає самосвідомості людини, само-

цінності її духовної культури. Блудний син природи, трагічна людина Т. Гарді шукає Бога у собі самій, творить Бога за своїм образом і подобою. Герой останнього роману циклу (“Джуд Непомітний”) випереджує сучасний раціоналізм з його уявною самодостатністю. Соліпсична від’єднаність свідомості Тесс (“Тесс із роду д’Ербервіллів”), котра осягає світ як “психологічний феномен”, прирікає її на трагічну самотність. Погляд на життя як на спектакль дає героєві Т. Гарді можливість активної поведінки, звільняє його з-під влади автоматичної, позасвідомої, колективної поведінки у патріархальному світі Уессексу.

Доля для Т. Гарді – це одна з тих таємничих сил, які, будучи по суті своїй непізнаними, стихійними, визначають хід подій в природі, історії, у повсякденному житті людей. Як би не називалися ці метафізичні сили – “світова воля” (за А. Шопенгауером), “невідома причина” (за Г. Спенсером), фатум чи Ата, Мойра, Фортуна (за іменами богинь), усі вони на рівні підсвідомого присутні у сприйнятті людиною світу і себе у світі. А до поразки і загибелі героїв веде їх “індивідуація” (за С. Коршуновою), їх прагнення вирватися з незмінних кордонів буття.

У творах Т. Гарді визначальна роль належить концепту долі, усі його романи у різний спосіб реалізують проблему долі та фатуму. Митець замислюється над трагічною долею людей із народу, відтворює сучасні йому події, простежує процес маргіналізації сильних особистостей, які потрапляють у нестерпні умови буття. Подібними проблемами переймалися І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, що дає можливість зіставити їх твори з аналогічними зразками Т. Гарді.

В цілому письменники-реалісти кінця XIX – початку XX ст. розуміють людське життя як таке, що визначене долею. В українській класиці одним із провідних мотивів є мотив покори та схиляння перед долею. Концепт долі у низці творів українських прозаїків часто набирає фаталістичного забарвлення з домінуючою песимістичною перспективою. Доля в їхніх творах набагато частіше сполучається з означеннями “зла”, “лиха”, “нешасна”, “гірка”, “недобра”, “тяжка”. У семантиці цих лексем акцентується світоглядний зміст уявлень про людину нещасну, покинуту, самотню. Світле й оптимістичне усвідомлення долі залишається маргінальним, адже пов’язане воно з впливом християнства і контамінацією концепту долі із благодаттю у християнстві. Очевидно, на формування уявлення про долю в українському образі світу вплинули трагічні вияви в історії України.

Філософсько-релігійні та суспільно-політичні погляди системно виявляють себе у прозовій спадщині українських класиків, які розцінюють долю як неминуче майбутнє, якого не можна уникнути, тобто домінує традиція підкореності фактичній долі, прийняття її як такої, в чому проявляється пасивне ставлення героїв до життя. Особливо яскраво це

виражено в таких творах як “Бурлачка”, “Микола Джеря” І. Нечуя-Левицького, “Повія”, “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного, “Перехресні стежки” І. Франка. Хоча в деяких випадках зустрічаємо і активне ставлення героїв до життя, що експлікується у прагненні позбутися лихого долі, змінити її, у намаганні знайти кращу долю. Типологічно близькими до цих художніх полотен є “Тесс із роду д’Ербервіллів”, “Повернення на батьківщину”, “Мер Кестербріджа”, “Джуд Непомітний” Т. Гарді.

Законне прагнення людини до щастя, як правило, не увінчується успіхом, тому що щастя – це лише випадковість у драмі страждань. Випадковість і необхідність у природі та філософії є діалектичними протилежностями, перехідними одне від одного. З огляду на цей закон Т. Гарді й українські письменники-філософи у своїх творах, особливо у їх фінальних частинах, приходять до детермінізму і фаталізму. Так, наприклад, фатальна роль спадковості або доля, яка постала внаслідок еволюції характеру, є рушієм сюжету в творах “Тесс із роду д’Ербервіллів”, “Мер Кестербріджа”, “Микола Джеря”, що й визначає драматичну, а то й трагічну кінцівку.

Можна відзначити і більш конкретні збіги в аналізованих творах. Так, мотиви сільської ідилії ріднять сторінки книги “Під деревом зеленим” Т. Гарді з “Миколою Джерею” І. Нечуя-Левицького, романом “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного, трагічні долі дівчат Тесс (“Тесс із роду д’Ербервіллів”) та Фанні (“Далеко від шумного натовпу” Т. Гарді) близькі до недолі Василини (“Бурлачка”). Суперечливі вчинки Христини (“Повія” Панаса Мирного), Ганни та Марини (“Дві московки” І. Нечуя-Левицького) можна “відчитати” у контексті образів деяких героїнь Т. Гарді, які своїми духовними запитами і метаннями близькі до українських посестер. У цих образах романісти втілили, крім усього іншого, ще й свої релігійні погляди, напів-християнські, напів-язичницькі, а також морально-філософські переконання, поєднуючи фаталізм і приреченість з активністю і бунтарством. Цей дуалізм зрештою спричиняє трагічну загибель героїнь.

Українські письменники майже ніколи не схилилися до ірраціонального, на відміну від Т. Гарді, який його не відкидав. І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко вибудовували концепцію своїх прозових творів на прийомі “іронії подій”, на стрімкому натиску непередбачуваних наслідків. Аналогічні механізми дій долі, тільки позбавлені позитивістського трактування, діють і у Т. Гарді.

Особливо помітно є типологія концепту долі як в англійській, так і в українській прозі, де простежуються елементи віри у надприродні сили, що керували поведінкою людей. Постаючі не лише світлими, добрими силами, але й злими, нечистими, вони визначали передусім людську

долю, її щастя й життєву дорогу. Самі герої вважали, що таки існує якась вища сила, яка розподіляє між людьми життєві блага. Кожен просив у цієї сили своєї долі, частки від цих благ. Такі культові уявлення про щось надприродне, що супроводжує людину у повсякденні, свідчать численні приклади контекстів літературного походження, зокрема у Т. Гарді: “У його несподіваній пропозиції вона побачила втручання долі” [14, с. 197]; “Він думав про страшні випадковості, що керують людською долею, про неочікувані події” [14, с. 206]; у Панаса Мирного: “Доле моя, щастя моє! – притискаючи міцно до себе Галю, шепотів він [Чіпка]. – Коли б усі люди були такі щасливі, як ми з тобою, тоді б нам ще краще жилося... – Коли б же то, мій голубе! Що ж, коли їх доля так помежувала: одному дала багато, а другому – нічого... – Доля? Гляди лишень, Галю, чи доля то? Чи не самі люди, бува, й винні?..” [4, с. 327]; у І. Нечуя-Левцького: “Рушнички ви мої повишивані! Чи я вас не вбілила, що обдарила вами свою долю й недолю, своє щастя й безталання... Давала я вас милому, а, знать, моя недоля тоді між старостами в хаті стояла!” [6, с. 55]; “Рости, сину, великий та будь щасливий! За тобою, може, і моя доля згадає про мене, ще раз загляне через поріг в мою хату...” [6, с. 63]; “Та що ж з тієї хати, коли там господарює лихо та недоля!” [6, с. 71]; у І. Франка: “Зависна доля наважилась видерти їй і сю послідню опору, затерти в її серці і сей послідній знак чоловіцтва” [10, с. 131]; “Доля готовила йому поміч з такого боку, з якого він її й зовсім не надіявся” [10, 237]; “Видно, що доля хоче мене загартувати, хоче виробити мої духові сили” [11, с. 46].

Простеживши типологічні вияви авторської ідеї в англійській та українській прозі можемо зауважити, що концепт долі репрезентований як у сфері суб’єктивній (конкретне людське життя), так і в сфері об’єктивній (сакральне, вічне життя). Між цими двома сферами відбувається системна взаємодія. Концепт долі в аналізованих творах постає сюжетно розгорнутим чинником конфлікту і співвідноситься з ідеалом самореалізації героя чи героїні.

Набуваючи значення особистого щастя, у романістиці Т. Гарді даний концепт виявляє своє екзистенційне навантаження, а за допомогою екзистенційно-емпіричного звучання він ототожнюється із життям людини. Ідентичне бачення реалій, що їх позначає концепт долі, спостерігається і в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. Отже, типологічні аналогії, спостережені у творах Т. Гарді, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, визначили основні акценти їхнього аналізу.

Література:

1. Гурдуз А. І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській “прозі про землю” кінця XIX – першої третини XX ст. / Андрій Іванович Гурдуз. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 216 с.

2. Кеттл А. Томас Харди. "Тэсс из рода д'Эрбервиллей" (1891) // Введение в историю английского романа / Арнольд Кеттл. – М. : Прогресс, 1966. – С. 266-280.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / Віталій Іванович Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
4. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман з народного життя / Панас Мирний. – К. : Дніпро, 1986. – 445 с.
5. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
6. Нечуй-Левицький І. С. Дві московки // Твори в двох томах / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1977. – Т. 1. – С. 29-80.
7. Смикалова Л. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Лідія Олександрівна Смикалова. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1959. – 36 с.
8. Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 534 с.
9. Урнов М. Томас Гарді: Очерк творчества / Михаил Васильевич Урнов. – М.: Художественная литература, 1969. – 150 с.
10. Франко І. Борислав сміється // Повісті / Іван Якович Франко. – К. : Дніпро, 1971. – С. 95-314.
11. Франко І. Перехресні стежки: повість // [шкільна версія аналізу повісті Володимира Панченка; конспекти уроків по вивченню повісті Людмили Зубак] / Іван Якович Франко. – Кіровоград: Степова Еллада, 2000. – 256 с.
12. Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир / Н. В. Хамитов, С. А. Крылова. – К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
13. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London : Constable, 1943. – 157 p.
14. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles / Thomas Hardy. – London : Wordsworth Classics, 2000. – 360 p.